

Osmanlı İlmîye Teşkilatında Kariyer Sistemi¹

Cihan Kılıç²

Özet

İlmîye sınıfı, klasik İslam eğitim kurumu olan medreseden mezun, devletin önemli kadrolarında görev alan Müslüman ve çoğunlukla Türklerden oluşan meslek grubudur. Seyfiye ve kalemiye ile birlikte Osmanlı yönetici sınıfının üç temel üyesinden olan ilmîye sınıfı, geleneğini en iyi koruyan, yetki ve imtiyazlarını en iyi kollayan bir meslek grubu olmakla birlikte, tarihi seyir içerisinde kendine has özellikler ve değişiklikler göstermiştir.

Eski Türk ve İslam Devletlerinden alınan ilmi geleneği sürdüren Osmanlı Devleti, mülazemet sistemi, medreseler ve kadılıklardaki hiyerarşi, kaza ve tedris faaliyetlerinin birbiriyle ilişkisi ve hareketliliği, ulemâ sınıfının devlet içerisindeki konumu gibi hususlarda kendine has uygulamalar, yenilikler getirerek sistemi ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürmüştür.

Osmanlı Devleti yetişmiş insan kaynağını ilmîye teşkilatı içerisinde istihdam edebilmek için zaman içerisinde şartların öngördüğü belli değişiklikler gösteren uygulamalar ortaya koymuştur. Bu uygulamalar ile ilmîye teşkilatına giriş, bir görevden diğerine atanma aşamaları sıkı sıkıya takip edilmiştir. Bu çalışma ile XVII. yüzyıl Osmanlı ilmiyesinde bir göreve atanma usulü Anadolu kadıasker ruznamçe defterleri esas alınarak incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Âsitane, ilmîye, infisâl, mülazemet, müddet-i örfiye

Abstract

Ilmîye class is a group of professions consisting of Muslims and mostly Turks graduated from Medrese which is classical Islamic educational institution. Ilmîye class, which is one of the three main members of the Ottoman ruling class along with the Seyfiye and Kalemiye, has shown unique characteristics and changes within the historical course, together with being a professions group that best protects the tradition.

1 Bu çalışma Cihan KILIÇ tarafından, Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI danışmanlığında yürütülen “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlmîye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı e-mail: cihan.kilic@asbu.edu.tr

The Ottoman State continued the tradition of science taken from the old Turkish and Islamic States has brought about its own innovations in matters such as the system of mulazemet, the hierarchy in the organization of the ulema, the activities of the judiciary and the education and converted its system.

The Ottoman Empire has put forward practices that show certain changes in terms of time in order to employ trained human resources in the organization of the ilmiye. With these applications, introduction to the organization of the ilmiye, the steps of assignment from one task to another has been closely follow. With this study, A method of assignment in the Ottoman ilmiye organization of the 17th century was examined on the basis of the qadiasker daybooks (ruzmance).

Keywords: Âsitane, ilmiye, infisâl, mulazemet, müddet-i örfiye

Giriş

Tarihi seyrinin kuruluş, olgunluk, karışıklık ve toparlanma dönemleri olarak gruplandırılması mümkün olan ilmiye mesleği, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkışından itibaren önemli bir rol üstlenmiştir. Bu rolü üstlenen devletin yetişmiş insan kaynağı ihtiyacı, önemli Türk-İslam merkezlerinden sağlanmış ve bu durum teşvik edilmiştir. Kurucu Osman Bey döneminde ilk kadı olarak atanan Dursun Fakih (ö.1327),³ Karaman'da yetişmiş ve devlet bünyesinde etkin rol oynamıştır.⁴ Diğer yandan devletin ihtiyaç duyacağı nitelikli insan kaynağını yetiştirmek için Orhan Bey döneminde, Mısır'da eğitim almış Davud-i Kayseri (ö. 1350) öncülüğünde ilk medrese kurulmuş⁵ ve ilmiye mesleğinin kaynağı olan medreselerin sayısı hızla artmıştır.

Devletin ilk dönemlerinde birlikte yürütülen kadılık, müderrislik ve müftülük görevleri⁶ I.Murat döneminde devletin büyümesine ve ilmiye sınıfının sayısının artmasına paralel olarak buradaki düzeni belli bir çerçeveye oturtmak için kadıaskerlik makamı kurulmuş, ilmiye sınıfı tek merkezden idare edilmeye başlanmıştır. II. Murad döneminde Molla Fenari (ö. 1431) ve ailesine tanınan imtiyazın daha sonra genişleyerek devam etmesi mesleğin belli çevrelerin elinde kalmasını doğurmuştur. Dönem dönem etkinliği azalan veya artan Osmanlı ilmiye sınıfı, Fatih Kanunnâmesi'nin sağladığı imtiyazla resmi dayanağa kavuşmuş, bürokratik yapının diğer iki temsilcisi olan kalemiye ve seyfiye sınıflarına da geçebilmesi⁷ ve vezir-i azamlığa yükselmedeki avantajı, üstünlüğünü perçinlemiştir. Fatih Kanunnâmesinde "evvela vüzera, ondan sonra kadıaskerler, ondan sonra defterdar-

3 Hasan Aksoy, "Dursun Fakih", DİA, c.10, İstanbul 1994, s.7-8.

4 Aşık Paşazâde, Tevârih-i Âl-i Osmân (Osmanoğullarının Tarihi), haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007, s. 86, 314; Aşıkpaşazade Tarihi, Atsız, MEB, 1990. s.25, Taşköprülüzade, s.23.

5 Mehmet Bayraktar, "Dâvûd-i Kayseri" DİA, c.9, İstanbul, 1994, s.32-35.

6 H. Mustafa Eravcı, "Mevlânâ Valihî'nin Hayatı ve Onun Işığında Bir XVI. Asır Osmanlı Vâizinin Kariyeri", Tarih İncelemeleri Dergisi, c.XVIII, S.2, İzmir Aralık 2013, s.33.

7 İlimiye Sınıfından seyfiye sınıfına geçişe örnek olarak Fazıl Ahmet Paşa (1661-1676) (Abdulkadir Özcan, "Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa", DİA, c.26, Ankara 2002, s.260-263), kalemiye sınıfına geçiş için ise Bıyıklı Ali Paşa gösterilebilir (1755). Ünlü Şeyhülislam ve tarihçi Kemalpaşazâde (ö.1534), Seyfiye sınıfından ilmiye sınıfına geçiş için örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", DİA, c. 25, Ankara 2002, s.238-240.

lar...”⁸ şeklinde sıralanan devlet görevlileri ve padişahın sağ yanına vezirlerin ve sol yanına da kadiaskerin oturtulması ve Fatih dönemine kadar vezir-i azamların kadiaskerlikten gelmeleri ulemâ sınıfının önemini göstermesi açısından önemlidir.

XVI. yüzyıldan itibaren ilmiye, seyfiye ve kalemiye mesleklerinin ayrı ayrı formasyonlar gerektirmesi nedeniyle eğitim ve yargı üzerindeki ilmiye sınıfı etkisi daha belirginleşmiş, güçlü Şeyhülislamlarla devletin üzerindeki etki perçinleşmiştir. Hazırlanan kanunnamelerde ilmiye sınıfının, özellikle de şer’i şerife uygunluğun denetlenmesi için Şeyhülislamın görüşüne önem verilmesi, divandaki diğer üyeler içerisinde ilmiye mensuplarının ön plana çıkmasını sağlamıştır.⁹ XVII. yüzyıldan itibaren siyasi gelişmelerin içine çekilmeye çalışılan ilmiye sınıfının etkinliği seyfiye grubunun üyesi vezir-i azamın artan etkinliği ile ters orantılı olarak azalmış, dönem dönem Şeyhülislamların şahsi gücüne bağlı olarak etkinliği artsa da devletin son dönemlerine kadar bu azalma devam etmiştir.

A. Osmanlı İlmiye Teşkilatına Giriş Usulü: Mülazemet Sistemi

Bir yere veya kişiye sıkı sıkıya bağlanma manasındaki lüzum kelimesinden türeyen mülazemet, kelime anlamı olarak maaşsız acemilik hizmeti için kullanılan bir kavramdır. Osmanlı ilmiye sisteminde iki süreci karşılamak için kullanılan mülazemetin birinci anlamı ile ilmiye mesleğine girişte beklenen zamanı, diğer anlamı ile de mazuliyet döneminde geçirilen zaman kastedilmektedir.¹⁰

Osmanlı medrese sisteminde ilerleyen bir danişmend, Haşiye-i Tecrid Medresesi’nden eğitime başlayıp, sırasıyla Miftah, Telvih-Kırklı, Hariç, Dahil medreselerini tamamlayıp Sahn veya Altmışlı Medreselere kadar devam edebilirdi.¹¹ Söz konusu derecelerdeki eğitimlerini başarı ile tamamlayanların ilmiye sistemine dahil olabilmeleri için mevâli derecesindeki kadılar, bürokrasi içerisindeki üst düzey ilmiye temsilcileri veya en az 50’li seviyede görevli müderrislerin hizmetinde bulunmaları gerekirdi.¹² Hizmet süresi sonucunda hocalarına verilen kadro hakkı ile sıraları geldikçe ilmiye mesleğine girmeye hak kazanırlardı.¹³

İlmiye teşkilatına dahil olmak isteyen salık, yukarıda bahsedilen hizmetini tamamladıktan sonra hizmetinde bulunduğu ilmiye mensubu tarafından kendine verilen tezkire ile kadiaskerliğe bizzat başvururdu. Başvuru tezkeresinde danişmenden hangi vesileyle mülazım olduğu belirtilirdi.¹⁴ Söz konusu tezkirenin padişaha ar-

8 Kanûnname-i Âl-i Osman, haz. Abdulkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul 2003, s.5-6.

9 Coşkun Çakır, Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat Sanat, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s.184.

10 İpşirli, “Mülazemet”, DİA, c.31, İstanbul 2006, s.537; Beyazıt, “Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü”, s.425.

11 Ali Uğur, The Ottoman ’Ulemâ in the Mid-17th Century, An Analysis of the Vakâ’ü’l-Fuzalâ of Mehmed Şeyhi Ef., Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1986, s. XLI.

12 Koçi Bey Risalesi, haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Basım Yay., Ankara 1998, s.41-42.

13 İpşirli, a.g.m., s.537-538; Beyazıt, a.g.m., s.426.

14 Hocasının bir kadrodan diğerine atanması, terakki etmesi durumunda “teşriften”; en az dahil payesindeki bir medresede görev yapan muidin hocasının bir diğer medreseye, kadılığa atandığında veya emekliye ayrıldığında “muidlikten” mülazım olunurdu. Kadiaskerin yardımcısı konumunda bulunan “tezkirecilikten” de mülazım verilirdi. Hizmetinde bulunduğu hocasının vefatı halinde “fevtten” ve özel durumlara istinaden “müstakilen” ilmiye sınıfına girme yolları mevcuttu.

zından ve onaylanmasından sonra kadıasker ruznamçesine kayıt olan danişmend, mülazım olarak adlandırılarak atanmak için sırasını beklemeye başladı.

Fatih Kanunnamesinde ve 1598 tarihli İlimiye Kanunnamesinde, silke yeni giren mülazımlar için “*yeni mülazım*” kavramı kullanılmıştır.¹⁵ Mülazım kaydedilmelerinden bir göreve atanmaya değin geçen süre için “*zaman-ı mülazemet*” veya “*müddet-i mülazemet*” kavramı kullanılmıştır.¹⁶

Mülazemete başladıktan sonra ilk göreve tayin edilene kadar beklenen süre iki yıldan on yıla kadar değişiklik gösterebilmektedir.¹⁷ 1636 tarihli bir fermenda eskiden beri muid¹⁸ alınan medreselerden muid alınması, sonradan ortaya çıkan medrese ve mansıplardan mülazım alınmaması istenmiştir.¹⁹ Özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda etkili olan suhte isyanları sırasında taşra medreselerinin büyük bir kısmı kapatılmış ve taşradan gelen mezunların sisteme dahil olmaması istenmiştir.²⁰ XVII. yüzyıldan itibaren ruznamçelerin daha sıkı tutulması ve ruznamçelerde kayıtlı olmayan “*ecnebi*”lerin sistemin dışına atılmasında suhte ayaklanmalarının önemli etkisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.²¹

Mülazemetin ikinci anlamı, mansıba daha önce dahil olmuş ulemânın, örfi müddetinden veya çeşitli sebeplerle örfi müddetinden farklı zamanda biten görevinden sonra İstanbul’daki ilgili kadıaskerliğe bağlı olarak geçirdiği mazuliyet süreci ile ilgilidir. Görev süresini bitirerek mazul duruma düşen ilmiye mensubu, İstanbul’a gelerek Çarşamba günü mensup olduğu kadıaskerlik divanlarını takip etmeye başladı, böylece mazuliyet süresi yerine mülazemet süresi tekrar başladı. “Mülazemet-i Müstemirre” adı verilen²² bu müddet Uzunçarşılı’nın belirttiğine göre yaklaşık iki yıldır.²³ İlimiye mensupları “*Zaman-ı infisâli*”ni tamamlayıp “*zaman-ı ittisâl*” adı verilen tayin ile görev tekrar başladı. Tekrar göreve atanması için mazuliyet süresi değil mülazemet süresi dikkate alındığından, mazul duruma düşen ilmiye mensubu bir an evvel İstanbul’a gelmeye çalışılırdı. Mülazemet süresince ilmiye mensupları, bürokratik iş ve işlemlerin birer parçası olmuş ve kadıaskerliğin hizmet alanlarında görev almışlardır. Devlet, İstanbul’daki mülazemet süresi ile merkezi otoriteyi pekiştirmeyi de hedeflemiştir.

Mülazemet sisteminin ne zaman oluştuğuna dair bilgiler net değildir. Taşköprülüzâde Ahmet Efendi’nin kaleme aldığı “*eş-Şakâiku’n-Numaniyye fi Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*” adlı eserde bilgilerini verdiği XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar

15 Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri, c.7, s.635.

16 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin İlimiye Teşkilatı, TTK, Ankara 2017, s.109.

17 Mustafa Şentop, Osmanlı Yargı Sistemi ve Kadıaskerlik, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s.62.

18 Muid: Müderrisin verdiği dersi öğrencilere tekrar etmek ve onların iyice kavrayıp pekiştirmelerine yardımcı olmakla görevli müderris yardımcısı olarak tanımlanabilir. Adnan Kara, “Memlûklü Eğitim Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme”, Turkish Studies, Volume 13/1, Winter Ankara 2018, s. 198. 187-212

19 Ercan Alan, Kadıasker Ruznamçelerine göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015, s.71.

20 Halil İnalçık, “Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık”, Çev. Bülent Arı, Adalet Kitabı, Kadim Yay., Ankara 2012, s.127.

21 Medreseli isyanları için bkz. Mustafa Akdağ, “Medreseli İsyanları” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 1-4, 1949, s.361-387.

22 Uzunçarşılı, a.g.e., s.109.

23 Bkz. “zaman-ı infisâl” kısmı.

olan ulemâ biyografilerinde, ilmiye sürecine girişte bir mülazemet sürecinden bahsedilmemektedir.²⁴ Fatih döneminde belirginleşen merkezileşme temayülünün ilmiye sınıfına etkisi olarak mazuliyet sürecinde devlet kontrolünün ilmiye mensupları üzerinden eksilmemesi ve mensupların bilgi-becerilerinin arttırılmak istenmesinin yanı sıra sistemde oluşan yığılmanın mülazemet sisteminin oluşmasında etkili olduğu varsayılabilir.

Uzunçarşılı, sistemin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili bir bilgi vermemiştir. Fahri Unan, Kanuni dönemine işaret ederken; Mehmet İpşirli XVI. yüzyılın sonlarında hissedilen ihtiyaç üzerine sistemin oluştuğunu belirtmiştir. Unan, XV ve XVI. yüzyılda fazla yaygın olmadığını, Beyazıt ise mülazemet sisteminin Fatih devri sonlarında teşekkül etmeye başladığını, mezkur dönemde zümre mensuplarının sayısının artmasıyla seçici bir unsur olarak kullanılmaya başlandığını belirtmiştir.²⁵ Ancak Ebussuud Efendi'nin Rumeli Kadıaskerliğine kadar mülazemet kayıtlarının tutulmasında belli bir düzene riayet edilmediği, bu dönemden sonra yeni bir düzenleme ve sistem oturtulmaya çalışıldığının belirtilmesi, sistemin bu tarihten önce de varlığını göstermektedir.²⁶

Atanmak için bekleyenlerin artması XVII. yüzyıl ruznamçe defterlerinde “*ziham-ı mülazımın*” olarak ifade edilmiştir.²⁷ Mülazım bekleyenlerin sayısı arttıkça daha önce çeşitli sebeplerle diğer bir kazaya “*ilhak*”²⁸ olan kadılıklar, “*ifraz*”²⁹ olunarak yerlerine *ziham-ı mülazemetine* binaen atama yapılmıştır. Örneğin; Cemaş Kazası, Akköy Kazasına mülhak olup, *ziham-ı mülazemetine* binean *ifraz* olmuş ve Mevlana Muharreme 150 akçe ile 1087 Receb'inde/Eylül 1676 mansıp olarak verilmiştir.³⁰ Antakya Kazasından *ifraz* olan Şeyh ma'a Amik Kazası, sıfırü'l-yed (görevsiz, boşta, eli boş) kalan Mevlana Mehmet'e 1079 Muharrem'inde/Haziran 1668 verilmiştir.³¹ Rumkale (Halfeti)/Şanlıurfa, Gedikçik/Sivas, Feslikan-ı Göreme kazalarına *ziham-ı mülazemetlerine* binaen atama yapılmıştır.³²

Mülazemet sürecini tamamlayarak ilmiye sınıfına dahil olan danışmend, sistem içerisinde hareket edebilmek için önceden belirlenmiş bazı şartları yerine getirirdi. Öncelikle, atanmak için bir kazanın/medresenin sırasına girer ve buradaki görevlinin görev süresinin sonunda, söz konusu kazada/medresede göreve başlardı. Kaza/medrese için atanma sırasına girmek Ruznamçelerde “*tevkit*” terimi ile karşılanmıştır. *Tevkit* müddetini bekleyerek göreve başlayan ilmiye mensubunun, göreve ne kadar süreliğine atanacağı atama belgesinde belirtilmiştir. Normal

24 Taşköprülüzâde, eş-Şakâiku'n-Numaniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmâniyye, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

25 Fahri Unan, Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi, TTK, Ankara 20013, s.212; Yasemin Beyazıt, Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl), TTT, 2014. s.33.

26 Şentop, a.g.e., s.63-64.

27 Alan, a.g.e., s.54.

28 Kazaların birleştirilerek tek kaza durumuna getirilmesi.

29 Büyük kazaların bölünerek yeni kaza meydana getirilmesi.

30 MA, AKR, 439/5, Vr. 11.

31 MA, AKR, 436/2, Vr. 16.

32 NOK, AKR, 5193/11, Vr. 9; MA, AKR, 438/4 Vr. 8.

usulle atananlar “*müddet-i örfiye*”³³ ile atanmış olup, bu müddetin ne kadarlık bir süreyi kapsadığı tartışma konusu olmuştur. Muayyen bir müddet görevi ifa eden, çeşitli sebeplerle görevden alınan, başka bir kazaya naklolun veya feragat eden kadı ve müderrisler tekrar bir göreve atanmak için “*zaman-ı infisâl*” veya “*mülazemet-i müstemirre*” olarak adlandırılan bir süre boşa, “*İnfisâl*”de kalırlardı. Bu süre zarfında “*âsitâne*” olarak isimlendirilen müddet boyunca da fiili olarak başkentte bulunarak ilgili kadıaskerlik dairesine devam ederlerdi. Yeterli infisâl ve âsitânesi bulunanlar genellikle bir önceki görevinden daha üst bir göreve atanırlar ve bu şekilde tarikte yol kat ederlerdi.

B. Tevkit

Sözlükte bir şeyin vakit ve saatini tayin etme anlamına gelen tevkit,³⁴ ıstılahi olarak ilmiye mensuplarının atandıkları görevde kalma süreleri ile görevden ayrılmaları halinde yeniden atamanın gerçekleşmesi için gerekli süreyi ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.³⁵ Tevkit, müderris atamalarında nadiren kullanılmakla birlikte kadı atamalarının hemen hepsinde bulunmaktadır. Kadılık için bekleyen aday sayısının fazlalığından ortaya çıkan bu uygulama sistemin sağlıklı işlemesine bir iki yönden katkı sağlamıştır. Bir yönden kadı aday adaylarını, belli bir sistem dahilinde sıralamaya koyma imkanı vermiş diğer yönden bu sıralama ile kazanın müstakbel kadı adaylarını belirlemiştir.³⁶

Tevkit için atama kayıtlarında belli bir zaman aralığı bulunmamakta değişken tarihler verilmektedir. Bu durumun ifadesi olarak belgelerde bazen “*Gurre-i şehrdan tevkitle*”,³⁷ bazen “*Gayet-i şehre tevkitle*”³⁸ bazen de “*Gurre-i Muharrem’e tevkitle*”³⁹ ibarelerine rastlanmaktadır ki bu ifadelerden daha ziyade ay aralığı yapılarak süre tahdidi yapıldığı görülmektedir. Tevkit uygulaması, ilk dönemlerde fazla uygulanmamakla birlikte XVII. yüzyılda yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Tevkit müddetinin 1035/1625-1626 yılında 6 aydan fazla olmaması istenmiştir.⁴⁰ Naima’nın belirttiğine göre 1653 yılında çıkarılan bir fermada, bir kadının görevinin bitimine 4 ay kala yeni kadının atanması gerektiği belirtilmiştir.⁴¹ Eski kadı ile yeni kadının birlikte belli bir süre aynı görev yerinde bulunmaları son derece önemli bir uygulamadır. Zira yargısal işlemlerin devir teslimi için belli bir zaman

33 İlimiye mensuplarının fiili olarak görevde kalma sürelerini ifade eden muayyen zaman dilimi için kullanılan “*Müddet-i örfiye*” hakkında detaylı bilgi için bkz. Müddet-i Örfiye başlığı.

34 Şemsettin Sami, *Kamus-i Turki, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, 402.*

35 Beyazıt, a.g.e., s.112; Levent Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rume- li’de Kadılık Müessesesi, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016, s.111.*

36 Alan, a.g.e., s.88.

37 MA, AKR, 435/1, Vr. 2-3-5-7-28; MA, AKR, 438/4 Vr. 11-12-13-27; NOK, AKR, 5193/13, Vr. 11; AKR, 445/4 Vr. 11-12.

38 MA, AKR, 435/1, Vr. 28; MA, AKR, 436/2, Vr. 5-6-7-8-9-10-12-13-14-15-17; MA, AKR, 437/1 Vr. 16; MA, AKR, 440/6 Vr. 3; MA, AKR, 441/7 Vr. 3-4-48; MA, AKR, 435/ Vr. 11-21-27.

39 MA, AKR, 435/1, Vr. 26; MA, AKR, 438/4 Vr. 12-15; MA, AKR, 439/5 Vr. 10-11-12; MA, AKR, 441/7 Vr. 6.

40 Alan, a.g.e., s.111.

41 Uzunçarşılı, a.g.e., s.111.

aralığı bir nevi oryantasyon süresi olarak değerlendirilebilir. Ancak kimi zaman bu sürenin kullanımında yaşanan olumsuzluklar ve eski ile yeni kadı arasındaki anlaşmazlıklar merkezi idareyi rahatsız etmiş nitekim 1011/1689-1690 tarihli bir fermanla bu süre nedeniyle yaşanan olumsuzluklar ifade edilmiştir. Özellikle tevkit müddeti henüz sonlanmadan yeni gelen kadının fiilen göreve başlamak istemesi, eski kadının ise henüz müddet-i örfiyesini tamamlamaması sebebiyle anlaşmazlıkların temelini oluşturmuştur. Bu sürenin sadece zorunlu hallerde 3 ay olarak kullanılması ve maksimum 6 ay olması istenmiştir. Ancak uygulamada bu süreler esneyebilmiş zaman zaman farklılıklar göstermiştir.

Bazı atama kayıtlarında tevkit müddeti ile atananların, bu tevkit süresinden daha önce göreve başlamaları gerekmiştir. Görevde olan ulemânın vefat etmesi, görevi terketmesi veya bî-berat olması gibi sebeplerle görevden alınması durumunda tevkit müddetinde kısalma meydana gelmiş bu uygulama “kasr-ı tevkit” veya “tenciz” terimleri ile ifade edilmiştir.⁴²

XVII. yüzyıldaki uygulamalara göre tevkit müddeti büyük bir çoğunlukla 6 ay olarak gerçekleşmiştir. Tüm atamaların aritmetik ortalamasında ise tevkit müddeti 4,95 ay olarak tespit edilmiştir. Kadınlarda uygulanan tevkit müddeti müderrislerde uygulanan müddetin yaklaşık iki katı olmuştur.

C. Müddet-i Örfiye

Müddet-i örfiye, ilmiye mensuplarının fiili olarak görevde kalma sürelerini ifade eden muayyen zaman dilimi için kullanılmıştır. Bu süre örfi olarak belirlenmiş ve uygulanması dönem dönem değiştiği için bu şekilde bir isimlendirmeye gidilmiştir. Müddet-i örfiye ile ne kadar bir sürenin kast edildiği belirgin değildir. Kaynaklarda farklı sürelerle rastlanmış olması bu konuda değişkenliklerin olduğu kanaatini oluşturmaktadır. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait kayıtlar incelendiğinde kadıların minimum iki maksimum on dört yıl görev yaptıklarına dair bilgilere rastlanmaktadır. Bu geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Ancak sonraki yüzyıllarda hem maksimum sürenin aşağıya çekildiği hem de standart bir uygulamaya yaklaşıldığına dair kayıtlarda bilgiler bulunmaktadır.⁴³

Söz konusu kayıtların süreç içerisindeki farklılığına bağlı olarak modern dönem araştırmacıları da müddet-i örfiye ile alakalı farklı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bunlar içinde genel çalışma yapanlardan Uzunçarşılı, müddet-i örfiyenin yirmi ay olduğunu ifade ederken, bu sürenin üç yıl olduğunu belirten veya on sekiz ay ile sınırlayan kayıtların bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Akdağ, bir yıl süreli örfi müddete bir yıl uzatma verilerek iki yıla tamamlandığını,⁴⁵ İnalçık ise üç yıl ile başlayan sürenin, sonrasında iki yıla, daha sonra da 20 ve 18 aya kadar indirildiğini belirtmiştir.⁴⁶ İpşirli, Mevleviyet derecesindeki kadınlarda müddet-i örfiyenin

42 Alan, a.g.e., s.115.

43 Beyazıt, Osmanlı Mesleğinde İstihdam ve Hareket, s.125.

44 Uzunçarşılı, a.g.e., s.94.

45 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2014, s.436.

46 İnalçık, “Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık”, s.133.

bir yıl olduğunu, kaza kadılıklarında 20 veya 24 ay olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Turan Gökçe'nin 934 (1528) tarihli bir deftere dayanarak verdiği, Anadolu Vilayeti Kadılıkları ve Kadıları hakkındaki bilgilere göre görevlendirilen kadıların görev süreleri 2-4 yıl arası ağırlıklı olmak üzere 2-12 yıl arasında değişiklik göstermektedir.⁴⁸ Ortaylı, kaza kadılarının görev süresini 20 ay, mevleviyet payesini haiz kadıların ise bir seneliğine göreve getirildiğini belirtmektedir.⁴⁹ Beyazıt ise XVI. yüzyılın son çeyreğinde kadılar ve müderrisler için sürenin yirmi dört ay olduğunu seçilen kayıtlardan örneklerle ifade etmiş, 1598 tarihli İlimiye Kanunnamesinde bu sürenin belirtildiğini ifade etmiştir.⁵⁰ Alan, XVII. yüzyılda Koçi Bey'in 24 ay olarak yazmasına rağmen müddet-i örfiyenin 20 ay olduğunu ve Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi⁵¹ ile II. Mustafa'ya sunulan bir layihada da bu durumun belirtildiğini ifade etmektedir.⁵² Kuru, XVIII. yüzyılın ilk yarısı Rumeli Kadıaskerlik verilerinde de müddet-i örfiyenin 20 ay olduğunu ancak çoğu kadının bu süreyi tamamlayamadan ayrıldığını belirtmektedir.⁵³

Müddet-i örfiyenin belirlenmesinde hiç kuşkusuz en önemli kaynak Kadıasker Ruznamçeleridir. Ruznamçe defterlerindeki atama kayıtlarında genellikle kadıların "tevkit-i mezbur ve müddet-i örfiye" ile atandıkları belirtilmektedir. Ancak bu müddetin ne kadar olduğuna dair ifade bulunmadığı için atama yapılan kazalarda görevli ilmiye mensuplarının yerine atama yapılan kadar geçen sürenin, müddet-i örfiyenin, ne kadarlık bir zamanı ifade ettiğini anlamak güçtür. Bunun yanı sıra bazı atama kayıtlarında kadıların görevde kaldıkları süre belirtilmiş ve çeşitli sebeplerle görevden ayrılan kadıların kalan bakiyye müddetleri belirtilerek görevlerini tamamlamaları sağlanmıştır. Bu kayıtlar da bu süre hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. İşte bu çalışmada XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait defterlerden hareketle örfi müddetin kapsadığı süreler ortaya konacaktır.

Tavusker (Erzurum) Kazasına 1076 Şaban'ında/Şubat 1666 6 ay tevkit ile Hasan'ın yerine atanan Şaban,⁵⁴ 1078 Rebîü'l-evvel'inde/Ağustos 1667 6 ay tevkitle yerine görevlendirilen Mevlana Mehmet'e kadar görevinde kalmıştır.⁵⁵ Kemah/Erzincan Kazasına 1076 Şevval'inde/Nisan 1666 6 ay tevkit ile Hasan'ın yerine atanan Mevlana Muharrem,⁵⁶ 1078 Rebîü'l-ahir'inde/Eylül 1667 6 ay tevkit ile Mevlana Ömer görevlendirilene kadar bu görevi ifa etmiştir.⁵⁷ Karacaşehir Kaza-

47 Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, c.1, İstanbul 1994, s.266.

48 Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıkları ve Kadıları", 3 Mayıs 1944, 50. Yıl Türkçülük Armağanı, İzmir 1994, s.80.

49 İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, c.30, S.1, Ankara 1975, s.117-128.

50 Beyazıt, a.g.e., s.111.

51 "Kuzât-ı mevleviyetin müddet-i örfiyyeleri bir senedir ve kuzâtü kasabâtın iki senedir. Lâkin fi-zemâni-na iki seneden dört ay kasr ederler." Bkz. Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, haz. H. Ahmet Arslan-türk, Okur Kitaplığı Yay., İstanbul 2012, s. 62.

52 Alan, a.g.e., s.118.

53 Kuru, a.g.e., s.111.

54 MA, AKR, 435/1, Vr. 03.

55 MA, AKR, 436/2, Vr. 12.

56 MA, AKR, 435/1, Vr. 05.

57 MA, AKR, 436/2, Vr. 13.

sına 1077 Receb'inde /Aralık 1666 6 ay tevkit ile Veli'nin yerine atanan Mevlana İsa,⁵⁸ 1079 Muharrem'inde/Haziran 1668 6 ay tevkit ile atanan Mevlana Recep'e kadar bu görevini sürdürmüştür.⁵⁹ Merzifonâbâd Kazasına 1076 Ramazan'ında/Mart 1666 6 ay tevkit ile atanan Mehmet,⁶⁰ 1078 Rebîü'l-evvel'inde/Ağustos 1667 Mevlana Abdullah'ın 6 ay tevkit ve müddet-i örfiye ile atanmasına kadar bu görevi sürdürmüştür.⁶¹ Hacı Bektaş Kadısı Mehmet'in 1077 Rebîü'l-ahir'inde/Ekim 1666 4 ay tevkit ile yerine atanan Mevlana Abdulkerim,⁶² 1078 Ramazan'ında/Şubat 1668 6 ay tevkit ile Mevlana İvaz'ın atanmasına kadar görevinde kalmıştır.⁶³ Bayburd-u Karaman kadısı Abdülbaki'nin 1077 Receb'inde/Aralık 1666 6 ay tevkit ile yerine atanan Mevlana Ebussuud,⁶⁴ 1079 Muharrem'inde/Haziran 1668 6 ay tevkit ile Mevlana Mehmet'in atanmasına kadar bu görevi sürdürmüştür.⁶⁵

Yukarıdaki örneklerin ortak özellikleri tüm atamaların müddet-i örfiye ile yapıldığının belirtilmesi ve görev sürelerinin müddet-i halle yakın olma sebebi ile yani normal süresi içerisinde sonlanacak olmasıdır. Buradan elde edilen bilgilerle normal silsileyi takip eden atamalarda müddet-i örfiye süresini 18 ay olarak tespit etmekteyiz. Ancak belgeler takip edildiğinde 18 aylık sürenin mutlak olmadığı, çeşitli sebeplerle bu sürenin değiştiği söylenebilir.

Taraklı Yenicesi Kazasına Ömer'den sonra atanan Mevlana Zeynel Abidin, 6 ay tasarrufundan sonra 14 ay bakıyyesini Gümüş/Amasya Kazasında;⁶⁶ İnsuyu/Konya Kazasına atanan Mevlana Abdurrahim'in bu kazada 8 ay tasarrufta bulunup, 12 ay bakıyyesini Ayas ma'a Serendi Kazasında;⁶⁷ Çubukâbâd Kazasında Osman'ın, sekiz ay tasarrufta bulunup 12 ay bakıyyesini Ayaş Kazasında;⁶⁸ Bozdoğan/Aydın Kadısı Mevlana Ömer'in Cide Kazasındaki 3 aylık görevine ek olarak 17 ay görevlendirildiğine;⁶⁹ Keçiborlu/Isparta Kazasına atanan Mevlana Osman'ın 10 aylığına bu göreve atanıp, 10 ay bakıyye müddetini Ayasluğ (Efes-Selçuk)/İzmir Kazasında tekmi edeceğinin belirtilmesine;⁷⁰ İlçe-i Saruhan Kadısı Mevlana Mahmud'un 10 ay burada, 10 ay bakıyye müddetini ahar kazada görevlendirilmesine;⁷¹ Burdur Kadısı Ali'den sonra Mevlana es-Seyyid Mehmet'in 10 ay tasarruf edeceğine, 10 ay bakıyye müddetini ise diğer kazada geçireceğine;⁷² yine Isparta Kadısı Mevlana Murad'ın 10 ay tasarrufundan sonra 10 ay bakıyye müddetini

58 MA, AKR, 436/2, Vr. 06.

59 MA, AKR, 436/2, Vr. 19.

60 MA, AKR, 435/1, Vr. 04.

61 MA, AKR, 436/2, Vr. 12.

62 MA, AKR, 436/2, Vr. 04.

63 MA, AKR, 436/2, Vr. 17.

64 MA, AKR, 436/2, Vr. 06.

65 MA, AKR, 436/2, Vr. 19.

66 MA, AKR, 436/2, Vr. 08.

67 MA, AKR, 436/2, Vr. 04.

68 MA, AKR, 435/1, Vr. 07.

69 MA, AKR, 436/2, Vr. 04.

70 MA, AKR, 435/1, Vr. 04.

71 MA, AKR, 435/1, Vr. 10.

72 MA, AKR, 436/2, Vr. 09.

Burdur Kadısı es-Seyyid Mehmet'den sonra ifa edeceğine⁷³ karar verilmiştir. Tüm bu örnekler bir arada değerlendirildiğinde kadıların 20 aylık süreyi de tamamlamak üzere atandıkları görülmektedir.

Bu sürenin 20 ay olduğu yönündeki bu örnekler bu sürenin aşılmaz olduğu kanaati oluşturmamalıdır. Kimi zaman değişik nedenlerle bu sürenin aşıldığına dair örneklerle de rastlanmaktadır. Örneğin; Mihalıççık Kazasına atanan Mevlana Ali'nin dört yüz akçe ile sekiz ay tasarrufundan sonra, 14 ay bakıyyesini Karahisar-ı Şarki'de tamamlaması bu durumun örneklerindedir.⁷⁴ Yine Uşak Kazasına atanan Mevlana Hasan'ın 300 akçe ile 15 ay tasarrufundan sonra, 7 ay bakıyye müddetini ahar kazada;⁷⁵ Beyşehir Kadısı Ali'nin fevt olması dolayısıyla yerine 400 akçe ile 7 ay tasarrufla atanan Mevlana Mahmud'un, bakıyye 15 ay müddetini Hasan'dan sonra Uşak Kazasında;⁷⁶ Tosya Kazasına 300 akçe ile atanan Mevlana Mehmet'in, 7 ay mutasarruf olub, 15 ay bakıyyesini Erzincanda;⁷⁷ Köşk/Aydın Kazasına 300 akçe ile atanan Mevlana Çavuşzâde Mehmet'in, 4 ay tasarrufundan sonra, 18 bakıyyesini Lazkiye-i Denizli Kazasında Abdurrahim'den sonra tasarrufunu⁷⁸ belirten kayıtlar 22 ay ile görevlerine atanan kadıların bulunduğunu da göstermektedir.

Ortalama görev süresi 20 ay iken bir önceki örneklerde bu sürenin 22 aya çıkarıldığı müşahede edildi. Zaman zaman bu sürenin aşılp 24 aya kadar esnetildiğine dair uygulamalar da mevcuttur. Örneğin; Simav/Kütahya Kazasını 300 akçe ve 7 ay süreyle tasarruf ettikten sonra, bakıyye 17 ayı Göynük/Bolu Kazasında Mustafa'dan sonra;⁷⁹ yine Demirci/Manisa Kazasını 300 akçe ile 8 ay tasarrufundan sonra, bakıyye müddeti olan 16 ayı Akhisar-ı Saruhan Kazasında Ahmet'ten sonra gerçekleştireceği belirtilmiştir.⁸⁰ Aksaray Kazasına 300 akçe ile atanan Mevlana Abdurrahman, 14 aylık tasarrufundan ve Murtaza'dan sonra, 10 ay ile Larende/Karaman Kazasına,⁸¹ atanmaları; yine Aksarayda 300 akçe ile 4 aylık tasarruftan sonra, 20 ay bakıyyesini tamamlamak üzere Yabanâbâd (Kızılcahamam)/Ankara'a giden Mevlana Ali,⁸² Niğde Kazasına 450 akçe ile atanan Mevlana Muğnizâde Ahmet, 7 aylık tasarrufunu tamamlamak üzere 17 ay bakıyyesi için Kilis Kazasına⁸³ naklini gösteren kayıtlar 24 aylık görev sürelerini de göstermektedir. Ayrıca incelenen ilk 3 defterde "seneteyni tamamına" (iki yıllığına) değin ataması yapılan 38 adet kayıt da 24 ay süreyle yapılan atamaların varlığını göstermektedir.⁸⁴

73 MA, AKR, 436/2, Vr. 09.

74 MA, AKR, 436/2, Vr. 07.

75 MA, AKR, 436/2, Vr. 09.

76 MA, AKR, 436/2, Vr. 13.

77 MA, AKR, 436/2, Vr. 14.

78 MA, AKR, 436/2, Vr. 15.

79 MA, AKR, 436/2, Vr. 12.

80 MA, AKR, 436/2, Vr. 12.

81 MA, AKR, 436/2, Vr. 15.

82 MA, AKR, 436/2, Vr. 17.

83 MA, AKR, 436/2, Vr. 16.

84 MA, AKR, 434/1; MA, AKR, 435/2; MA, AKR, 436/3.

İstisnai olarak bu sürenin daha da arttığına dair uygulamalar da mevcuttur. Örneğin; Şeyhülislam işareti ile Cestan? ma'la Cevarız Kazasını 400 akçe ile tasarruf etmek üzere görevlendirilen es-Seyyid Abdurrahim daileri üç seneliğine bu görevi ifa etmek için atanmıştır.⁸⁵

Tüm bu örnekler ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak incelendiğinde şu şekilde bir çıkarım yapmak mümkün olmaktadır. Müddet-i örfiyenin değişkenliğinin bir kurala bağlı olduğu anlaşılmaktadır: Bu kural süre ile ücret arasında bir kolerasyon olduğudur. Nitekim verilerde müddet-i örfiyenin; 200 akçeden daha düşük atamalarda cari olduğunu ve 18 ay ile sınırlı olduğu, 200 akçe ve üstü bir dereceye sahip kazalar için yapılacak atamalarda müddet kavramının 20, 22, 24 aylık süreleri kapsadığı görülmektedir. 24 aylık süreyi aşan atamanın istisnai olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu atamanın Şeyhülislamın işareti ile olduğu da belirtilmelidir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, müddet-i örfiyenin süresi ile ilgili farklı araştırmacıların yorumlarındaki farklılığın en temel sebebinin sınırlı örnekler üzerinden kanaat belirtmiş olmalarıdır.

Dikkati çeken bir diğer husus ise müddet-i örfiye ile yapılan atama kayıtlarından normal süre içerisinde, “müddet-i halle yakın”, olduğu gerekçesi ile kadılık görevine son verilenler 18 aylık süre akabinde infisâle ayrılmışlardır. Ancak bir vesile ile görevinden ayrılmak zorunda kalan ilmiye mensubu, kalan görevini diğer kazada tamamlaması gerektiğinde 20-22-24 aylık süreleri tamamlamasına özen gösterilmiştir. Burada müddeti örfiyesini tamamlamak üzere gönderilmeyip kaç ay daha görev yapacağını ayrıntılı olarak belirtilmesi, yaşanan durumun bir mağduriyet olduğu ve bu mağduriyeti gidermek için sürenin uzatıldığı yorumunu doğrulamaktadır.

Süresiz atama anlamına gelen⁸⁶ “ber vech-i te'bid”⁸⁷ ifadesine Ruznamçe kayıtlarında sıkça rastlanmaktadır. Yapılan incelemeler bu tür atama sayısının yüz adet olduğunu göstermektedir.⁸⁸ Ayrıca bu tür atamaların da ortak özelliği 200 akçe ve yukarısında bir yevmiyeye sahip kazalardan seçildiğidir.

İlmiye Mensupları muayyen müddetlerini tamamladıktan sonra süreleri uzatıldığı gibi görevleri esansında da görev süreleri de yenilenebiliyordu. Bu durumu ifade etmek üzere “tecdid-i müddet” ifadesi kullanılmıştır. Sürenin uzatılma gerekçesi olarak adayın iyi halini ifade eden; “hüsn-ü sülûkuna binaen müddet-i muayenesine ... ay zam olundu” ibaresi eklenirdi. 18-24 aylık bir sürenin akabinde yine aşağıda belirtilecek sürelerde infisâle ayrılmadan önce süre uzatılması önemli bir ödüllendirme olarak görülürdü. Ancak yaptığımız tespitte bu durum çok nadiren gerçekleşmiştir. Zira söz konusu uygulamanın % 1'lik oranda görülmesi çok yay-

85 MA, AKR, 437/3, Vr. 17.

86 Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, s.262.

87 Hayat boyu, süresiz.

88 MA, AKR, 435/1, Vr. 02-5-7-8-10; MA, AKR, 436/2, Vr. 05-7-9-11-12-15-16-19-21; MA, AKR, 437/3, Vr. 04-8-10-11-12-13-14-16-17; MA, AKR, 438/4, Vr. 03-8-9-10-11-13-17-19-20-27; MA, AKR, 439/5, Vr. 09-11; MA, AKR, 443/8, Vr. 18-22-24; MA, AKR, 445/11, Vr. 04-11-12-20; NOK, AKR, 5193/10, Vr. 02-10-13; NOK, AKR, 5193/11, Vr. 9-13-14-15; NOK, AKR, 5193/13, Vr. 2-6-8-20-21-26-27-28-34-35.

ğın olmadığını göstermektedir. Örneğin; Ürgüp Kadısı es-Seyyid İsmail'e 1077 Şaban'ında/Ocak 1667 hüsn-ü sülûkuna binaen müddet-i muayenesine 4 ay zam olduğu belirtilmiştir. Yine Lazkiye-i Denizli Kadısı Ahmet, Biga/Çanakkale kadısı Mustafa'ya 2 ay; Tırhala kadısı Mehmet, Karahisar-ı Sahib kadısı Mevlana Muradzâde Mehmet ve Osmancık kadısına 4'er ay; Tırhala kadısı Mehmet'e, Biga/Çanakkale Kadısı Mustafa'ya ikişer ay, Sivas kadısı Mevlana Ahmet'e ise 6 ay zam yapıldığı belirtilmiştir.⁸⁹ Ayrıca sürelerin eşit olmadığı kimi zaman 2 ay kimi zamanda 4 hatta 6 ay olarak takdir edilmesi de kişiden kişiye durumun farklılaş- tığını göstermektedir.

D. Zaman-ı İnfisâl

Herhangi bir kadılıkta veya medresede, Ruznamçelerde daha önce şart koşulan görevlerini tamamladıktan sonra ilmiye mensuplarının görevsiz kaldıkları ve bir sonraki atamayı bekledikleri süreyi belirtmek için “*zaman-ı infisâl*” veya “*infisâl*” terimi kullanılmıştır. Kadıasker Ruznamçelerinde infisâl süreçlerinin düzenli bir şekilde kaydedilmesi, XVII. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır.⁹⁰ Nitekim XVI. yüzyıl defterlerini inceleyen Beyazıt'ın verdiği bilgilerde infisâl ve âsitâne sürele- rinin belirgin olmayışı bu kanaati doğrulamaktadır. Tüm kayıtlarda infisâl sürele- rine yer verilmemiş olmasına rağmen kısmı olarak belirtilen kayıtlardan hareketle verilerin düzenli ve titiz bir şekilde kaydedildiği müellif tarafından ifade edilmiş- tir.⁹¹ Mazul olan kadıların İstanbul'a geldiği ve yeni bir göreve tayin edilinceye kadar bekledikleri, bekleme süresince bağlı oldukları kadıaskerin toplantılarına devam ettikleri belirtilmiştir.⁹² Konu ile ilgili Şentop'un ifadelerinden infisâl sü- recindeki ilmiye mensubunun, bu sürecini İstanbul'da geçirdiği anlaşılmaktadır. Ancak XVII. yüzyılda uygulamanın farklı olduğunu ifade etmemiz gerekir. Zira incelediğimiz Ruznamçelerde İnfisâl süresi ile fiili olarak İstanbul'da bulunma süreleri belirgin bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Mustafa Akdağ, mazul kadı- ların İstanbul'a gelip ilgili kadıaskerin dairesinde bir yıl mülazemette geçirmesi gerektiğini,⁹³ Uzunçarşılı da infisâl süresinin yirmi dört ay olduğunu ifade etse de Ruznamçeler bu süre için muayyen bir müddet olmadığını göstermektedir.⁹⁴ Ruznamçelerde, her bir atama kaydı için görevi bırakacak kişinin bilgileri yanı sıra yeni göreve atanacak kişinin bir önceki görev yerinde kaç akçe ile bulundu- ğunu ve ayrıca ne kadar süreyle infisâlde bulunduğu açık açık yazılmaktadır. Söz konusu infisâl süreleri ile ilgili bilgiler, istatistiki veriler olarak incelendiğinde in- fisâl süreleri daha sağlıklı olarak belirlenebilecek ve yüzyıllara göre bir değişiklik gösterip göstermediği anlaşılacaktır.

Tüm defterlerdeki atama oranlarından elde edilen verilere göre müderrislikten kadılığa geçenlerin aritmetik ortalama infisâl süresi 98,65 aydır. Kadılıktan kadı-

89 MA, AKR, 436/2, Vr. 21.

90 Alan, a.g.e., s.74.

91 Beyazıt, a.g.e., s.22,131.

92 Şentop, a.g.e., s.66.

93 Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, s.436.

94 Uzunçarşılı, a.g.e. s.101.

lığa geçişte zaman-ı infisâl ortalaması ise 48,01 aydır. Bu durum müderrislikten kadılığa geçmek isteyenlerin, kadılıktan tekrar kadılığa atanarlara oranla daha fazla infisâl süresi geçirdiklerini göstermektedir.

10 yıl ve daha fazla süre infisâl bekleyenlerin hemen hepsinin ataması kazaya yapılmış olup medreseye yapılan atama yok denecek kadar azdır. Söz konusu 10 yıl ve üzeri infisâl süresi bekleyerek kadılığa yapılan atamaların ise 241 adet olduğu, bunların 87 tanesinin kadılıktan kadılığa, 154 tanesi ise müderrislikten kadılığa yapılan atamalar olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda infisâl süresinin müderrislikten kadılığa geçişte daha fazla olduğu görülmektedir.

XVII. yüzyıl Anadolu kadıasker defterlerindeki atama kayıtlarına göre 13-24, 25-30, 46-55 ay infisâl bekleyenlerin oranı eşit olarak % 13'tür. Bu durumda 1-4 yıl aralığında infisâl oranı % 55'lik bir paya sahip bulunmaktadır. Buna göre her iki kişiden biri, yeni göreve atanıncaya kadar 1-4 yıl infisâl süreci yaşamaktadır. İnfisâl süresi arttıkça adayların kazaya atanma oranlarında da artış göze çarpmaktadır.

Bu verilerden hareketle elde edilen sonuçlar incelendiğinde Uzunçarşılı'nın İnfisâl süresinin 24 ay olduğu yönündeki kanaatini doğrulamamaktadır. Alan, XVII. Yüzyıl Rumeli Ruznamçesi verilerinde, İnfisâl sürelerinin ortalamasını vermemiş, 1 ile 18 yıl arasında gerçekleşen infisâl sürecini belirtmekle yetinmiştir.⁹⁵ Kuru, XVIII. yüzyılın ilk yarısı Rumeli Ruznamçeleri verilerine dayanarak 2-4 yıl arasındaki İnfisâl süresinin oranının % 50 civarında olduğunu belirtmiştir. Medreseden kazaya atanların infisâl süresi ortalamasını 79 ay, kazadan kazaya atan ortalamasını ise 42 ay olarak tespit etmiştir.⁹⁶ Beyazıt'ın XVI yüzyılın ikinci yarısı Rumeli Kadıasker ruznamçelerinden elde ettiği verilerle karşılaştırıldığında büyük oranda farklılık arz etmektedir. Beyazıt'ın verilerinde ilmiye mensupları görevden ayrıldıktan yaklaşık 36 ay içerisinde % 95.4 oranında yeni bir göreve atanmışlardır. Halbuki yukarıda zikredilen defterlere göre ilk 36 ay içerisinde tekrar göreve başlayanların oranı % 30 civarındadır. 36-90 ay infisâl bekleyenlerin oranı ise % 50'yi aşmaktadır. Tüm defterlerdeki atamaların aritmetik ortalamasına göre ilmiye sınıfının iki görev arasında bekleme süreci olan zaman-ı infisâlinin ortalaması (müderris ve kadılara göre ortalamalardan yukarıda bahsedilmişti) 55,88 aydır. Önceki yüzyıllarla karşılaştırıldığında infisâl süresindeki bu durum, ilmiye zümresinin personel sayısının artmasının aksine atanılacak unvan sayısının yetersiz kalmasının ve yığılmanın bir göstergesidir.⁹⁷

İnfisâl süreleri içerisinde en az orana sahip olan bir yıldan daha az süreli olanlardır. Bir yıldan daha az infisâl bekleyenlere örnek; Kazâbâd (Pazar)/Tokat Ivaz

95 Alan, a.g.e., s.83.

96 Kuru, a.g.e., s.136.

97 İnfisâl Süresinin XVIII. yüzyıl başında da bu şekilde olduğunu Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi günlüğünden de anlamaktayız. Mustafa Efendi, Manisa'dan Amid'e atanırken 54 ay, Amid'den Üsküdar'a atanırken yaklaşık 60 ay, Üsküdar'dan Filibe'ye hareket ederken ise yaklaşık 48 ay infisâl beklemiştir. Selim Karahasanoğlu, Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1736) Üstüne Bir inceleme, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, a.g.e., s.50.

Paşa Medresesi'nden kazaya geçen Mevlana Şaban,⁹⁸ Adala (Karataş)/Manisa Hızır Paşa Medresesi'nden münfasıl Mevlana Mehmet⁹⁹ ve Durak Bey Medresesi'nden münfasıl Mevlana es-Seyyid Mehmet gösterilebilir.¹⁰⁰ Devlet kısa inifisâl süresinin diğer ilmiye mensuplarının süresini uzatacağı düşüncesiyle kısa inifisâl süresini istememektedir. Bir yıldan az süreli inifisâl ile atanmaların görevlerinin iptal edildiğine dair verilere, Beyazıt'ın incelediği Ruznamçelerde rastlansa da incelenen ruznamçelerde bunu doğrulayan herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ancak defterlerde, kadıaskere hitaben gelen arzlarda sıra bekleyen ulemânın yerine daha az süreli bekleyenlerin atandığından şikayet geldiğine ve bu durumun araştırılmasına ve gerekli işlemin yapılmasına dair kayıtlar mevcuttur.¹⁰¹

İnfisâl süresi ile ilgili yaşanan en temel problem atıl bir kapasite oluşması ve buna bağlı ekonomik sıkıntıların yaşanmasıdır. Bu sıkıntılara maruz kalmamak için kimi ilmiye personeli aktif çalıştıkları dönemde ek akçe biriktirmeye gayret etmiş, kimileri de mukataa, emval, evkaf müfettişliği, naiblik gibi görevlerde bulunarak veya ticaretle uğraşarak inifisâl sürelerinde geçimlerini temin etmeye çalışmışlardır. Ancak genel olarak bu süreler özellikle de âsitâne geçiren süreler geçim sıkıntılarının yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁰²

E. Âsitâne

İlmiye mensuplarının inifisâl dönemlerinde İstanbul'a gelerek her Çarşamba mensup oldukları kadıaskerlik divanına mülazemet etmeleri gerekirdi. İstanbul'da geçirilen bu süreleri ifade etmek için ruznamçelerde "âsitâne", "mülazemet-i müstemirre", "âsitâne-i müstemirre" kavramları kullanılmıştır. Bazı defterlerde bu kavramlardan sadece biri kullanılmışken, bazı defterlerde ise birbirlerinin anlamını karşılayacak şekilde diğer ifadeler de yer verilmiştir. İstanbul'da fiili olarak bulunmayı gerektiren bu süreç, mensupların bilgi ve tecrübelerini artırmak gibi bir ortamın oluşmasını sağlamanın yanı sıra, merkezi otoritenin ülkenin her tarafında görev yapan ilmiye mensuplarına hakim olma isteğini ve sonucunu doğurmuştur. Böylece taşrada görevde bulunan ilmiye mensuplarının taşrada kalmakla zayıflayan merkezi otoriteye bağlılıkları arttırılmış oluyordu. Ayrıca değişen şartlara

98 MA, AKR, 435/1, Vr. 04.

99 MA, AKR, 436/2, Vr. 14.

100 MA, AKR, 437/3, Vr. 16.

101 NOK, AKR, 5193/11, Vr. 1. "İzzetli faziletli Anadolu Kazaskeri efendi hazretleri Kuzat-ı Anadoludan birkaç nefer kadı selefleri olan Mehmet Said Efendi'den şikayet edüp kendüleri âsitâneye mülazemette iken asla mülazemeti olmayanların hilaf-ı kaanon ve muğayır-ı hattı hümayun ayaklarına menab? gönderip mülazemette olup menasiba müstehak olan fukahanın mağdur oldukları illâm eyledikleri filhakika olmak hilafı kanun menasib tevcih edip tevcihi müstehak olanları sıfrulyed kalıb gadr olundukları vaki ise tevcih eylediğine asıl mansubdur ve tevcihle fuhaka-i kuzat gadr olunmuş ahvallerini mübeyyin defter edip huzurunuzda arz eyleyesüz deyü 3 Şaban 1085".

"İzzetli faziletli Anadolu Kazaskeri hilaf-ı kanun ve muğayır-ı hatt-ı hümayun eğer bila mülazemet tevcih olunanlar ve eğer ecnebi olanları ve tensib olunanları an asl ilga edip mülazemeti olan müstehakikine tevcih edip vuku ve mülgat olanlara müddetinden ve ne vechle tevcih olunmuş ise müstahak olanlara kezalik öyle tevcih edip kanun üzere temesskülerin veresiz deyü fi 28 Şaban 1085".

102 İbrahim Erdoğan, "17. yüzyılın İkinci Yarısında Taşrada Yargı Uygulamaları: Harput Örneğinde "Hâkimü's Şer", Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, c.I, S.2, Elazığ 2014, s.62.

karşı merkezi otoritenin bakış açısı devletin en ücra yerlerinde görev yapan idarecilere böylece aktarılıyordu. Âsitâne süreci, yönetsel olarak bu faydalarının yanı sıra mesleki olarak da kendilerini geliştirme imkanı sunuyordu. Belli günlerde kadıasker divanlarına katılan ilmiye sınıfı üyeleri bilgilerinin pekişmesini sağlıyor bir nevi mesleki hizmet içi eğitim görmüş oluyorlardı.

Yukarıda müddet-i örfiye konusunda da ifade edildiği gibi günümüzde bu konularda akademik düzeyde araştırma yapanlar sınırlı kaynaklar üzerinden kanaat oluşturdukları için farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Örneğin; İncalcık 1647 tarihli defteri esas alarak asitâne süresinin bir yıl olduğunu iddia etmiştir.¹⁰³ Akdağ da bu sürenin bir yıl olduğu kanaatindedir.¹⁰⁴ Uzunçarşılı ise; asitâne süresinin infisâl süresinden ayrı olmadığını, birlikte iki yıl kadar olduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁵ XVII. yüzyılın kaynaklardan Koçi Bey mazul kadıların Çarşamba günleri İstanbul'da kadıasker divanına katıldıklarını ve bu sürenin iki yıl kadar olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶

XVII. yüzyıla ait Ruznamçe defterlerinde ise kadı ve müderris atamalarında ataması yapılacak ilmiye mensubunun önceki görev yeri belirtildikten sonra infisâl süresi ve akabinde istisnasız yukarıda belirtildiği şekilde “âsitâne”, “âsitâne-i müstemirre” ve “mülazemet-i müstemirre” olarak belirtilen İstanbul'da bulunma süreleri de belirtilmiştir. Beyazıt'ın verilerinden anlaşıldığına göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli Kazaskeri tarafından tutulan ruznamçelerde âsitâne süresine yer verilmemiştir. Ancak yaklaşık bir yüzyıl sonrasına ait olan ve Anadolu Kadıaskerliği tarafından tutulan defterlerde bu kayıtlara yer verilmesi, defterlerin içerdiği verilerin dönemlere göre farklılaşabildiğini göstermektedir. Âsitâne süresine yer vermeye başlanması, merkezi otoritenin bu uygulamaya verdiği önemin artmasına ve yaşanan suistimallerin önlenmeye çalışılması şeklinde yorumlanabilir.

XVII. Yüzyıl Anadolu ruznamçe defterlerine göre âsitâne kayıtlarında % 35 ile 6-12 ay aralığı birinci sırada, % 20 ile 13-18 ay aralığı ikinci sırada, % 17 ile 19-24 ay aralığı üçüncü sırada ve % 14 ile 35-30 ay aralığı dördüncü sırada yer almaktadır. Süre belirtilmeyen ve ne kadar bir zaman zarfını kastettiği tam olarak anlaşılamayan kemal-i âsitâne süresi % 11'lik bir oran ile gerçekleşmiştir. “Kemâl-i âsitâne” kavramının hangi anlama geldiğini yorumlamak açısından infisâl süreleri ile âsitâne sürelerine karşılaştırmalı bakmak faydalı olacaktır. İnfisâl süresinin artmasına paralel olarak âsitâne süresinin arttığını ve kemal âsitâne kavramının daha çok kemâl-i infisâl, tül-i infisâl kavramlarına bağlı olduğu, ancak bunun genel bir kaide olmayıp genel ortalamaya oranla oldukça kısa sayılabilecek 10-15 ay aralığında infisâl sürelerinde de kemâl-i âsitâne kavramı belirtilmiştir.

Müderrislerin infisâl sürelerinin belirtildiği kayıtlarda, medreseden kazaya yani müderrislikten kadılığa geçişte âsitâne sürelerine rastlanmaktadır. Ancak müderrislikten müderrisliğe yapılan atamalarda gerek infisâl süreleri, gerekse âsitâne

103 İncalcık, “Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık”, s.135.

104 Akdağ, a.g.e., s.436.

105 Uzunçarşılı, a.g.e., s.109.

106 Koçi Bey Risalesi, s.45.

bilgileri bulunmamaktadır. Bu durum medreseden medreseye görev değişikliği olurken infisâl ve âsitâne sürelerinin aranmadığını göstermektedir. Bunun istisnaları arasında Tosya Sıkkı Ahmet Paşa Medresesi'ne 1076 Ramazan'ında/Mart 1656 50 akçe yevmiye ile atanan Abdunnebi'nin, 10 sene infisâli ve kemâl-i âsitânesi olduğunu belirten kayıt gösterilebilir.¹⁰⁷

Yaklaşık bir yıl âsitânesi olan mülazımın, infisâl süre aralığı bir yıldan 10 yıla kadar değişiklik göstermektedir. Aynı durum diğer âsitâne-infisâl ilişkileri için de söz konusudur. İnfisâl sürelerinin hiçbir sürette âsitâne süresinden az olmaması ruznamçelerde geçen infisâl sürelerinin âsitâne sürelerini de kapsadığı kanaatlerin oluşmasına sebep olduğu söylenebilir. Tüm defterlerin aritmetik ortalaması alındığında âsitâne süresi 16,57 ay olarak hesaplanmıştır.

Müderris ve kadıların âsitâne süreleri karşılaştırıldığında yığılma noktasının 6-12 ay aralığında olduğu görülmektedir. Her iki grupta da âsitâne sürelerinin yaklaşık % 70'i 6-24 ay aralığında gerçekleşmiştir. Kemâl olarak nitelenen âsitâne süresinde ise müderrislerin kadılığa geçişlerinde bariz bir üstünlük bulunmaktadır. Kadıların âsitâne de bulunma sürelerinin aritmetik ortalaması hesaplandığında 17,24 ay, müderrislerin âsitâne sürelerinin aritmetik ortalaması alındığında ise 12,93 ay karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bir kazaya atanmak için infisâlde bulunan sâliklerden müderrislikten mazul olanların, kadılıktan mazul olanlara nazaran daha az âsitâne de bulduklarını göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı bürokrasinin en önemli ayaklarından birini oluşturan ilmiye sınıfı, kendi geleneğini sürdürme açısından devletin diğer unsurlarına göre daha fazla muhafazakar olmuştur. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren şartların değişmesi klasik hüviyetine bürünen ilmiye teşkilatında da bazı değişikliklerin gerçekleşmesini zorunlu kılmıştır. İلميye sınıfı da değişen şartlara ayak uydurmaya çalışmış ve devletin sonuna kadar zaman zaman etkinliği artıp azalmasına rağmen varlığını hissettirmiştir.

Osmanlı ilmiyesinde görev alma aşamaları şu şekilde tespit edilmiştir: Üst düzey Osmanlı ulemasının yanında mülazemette bulunan danışmend belli bir süre görevde kalmasının ardından hocasına verilen hak çerçevesinde "mülazım" olmuş ve atanma hakkı elde etmiştir. Bu süreçten sonra atanmak için ilgili kadiaskere başvuru yapmış sıranın kendisine gelmesi üzerine "müddet-i örfiye" olarak adlandırılan bir süreyle göreve başlamıştır. Görev süresinin sona yaklaşması üzerine "tevkîl" olarak adlandırılan bir süre ile yerine yeni atama gerçekleştirilmiştir. Bu süreçten sonra yeni göreve atanmasına kadar "infisâl"de beklemiş ve bu sürenin bir kısmını "âsitâne" olarak adlandırılan İstanbul'da geçirmesi gerekmiştir. Âsitâne de geçirilen mecburi süre devletin dirliği ve güvenliği açısından önemli bir tedbirdir. Çünkü görevi sona eren bir kadının devletin merkezine düşünce yapısını ve değişen şartlara bakış açısını görmesi açısından önemli bir uygulamadır.

107 MA, AKR, 435/1, Vr. 29.

İlmiye sınıfı üyeleri, devletin sınırlarının ve ilmiye teşkilatı üyelerine duyulan ihtiyacın stabil hale gelmesine rağmen, sürekli olarak artmıştır. Buna bağlı olarak sistemde yığılmalar oluşmuştur. Bu yığılmalar sonucunda ilmiye sınıfı üyelerinin aktif görevde kaldıkları süreler azalmış ve gerek ilk görev almada gerekse bir görevden diğerine atanma arasındaki mazuliyet devirlerinde geçirdikleri süreler artmıştır.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

İstanbul Müftülüğü Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Anadolu Kadıaskerliği Ruznamçe Defterleri: 435/1, 436/2, 437/3, 438/4, 439/5, 440/6, 441/7, 444/10, 445/11
Nuruosmaniye Kütüphanesi Anadolu Kadıaskerliği Ruznamçe Defterleri Eski kayıt: 5193/10, 5193/11, 5193/13

B. Araştırma Eserler

- Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, haz. H. Ahmet Arslantürk, Okur Kitaplığı Yay., İstanbul 2012.
- AKDAĞ, Mustafa, “Medreseli İsyancılar” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 1-4, 1949, s.361-387.
- AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- AKSOY, Hasan, “Dursun Fakih” DİA, c.10. 1994, s.7-8.
- ALAN, Ercan, Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi, Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Âşık Paşazâde, Tevârih-i Âl-i Osmân (Osmanoğullarının Tarihi), haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007.
- Âşıkpaşaoğlu Tarihi, Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.
- BAYRAKTAR, Mehmet. “Dâvûd-i Kayseri” DİA, c.9. İstanbul 1994, s.32-35.
- BEYAZIT, Yasemin, Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi, (XVI-XVIII. yüzyıllar), Belleten, c.LXXII, sayı. 267, s.423-442. Ankara 2009.
- BEYAZIT, Yasemin, Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI yüzyıl), TTK, Ankara 2014.
- ÇAKIR, Coşkun, Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat Sanat, Klasik Yayınları, İstanbul 2005.
- ERAVCI, H. Mustafa, “Mevlânâ Valihî'nin Hayatı ve Onun Işığında bir XVI. Asır Osmanlı Vâizinin Kariyeri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, c.XVIII, Sayı 2, İzmir Aralık 2013. s.25-36.
- ERDOĞDU, İbrahim; “17. yüzyılın İkinci Yarısında Taşrada Yargı Uygulamaları: Harput Örneğinde Hâkimü's-Şer”, Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, c.I, Sayı 2, Elazığ 2014. s.49-86.

- GÖKÇE, Turan, “Anadolu Vilâyeti’ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı 9, İzmir 1994, s.215-259.
- İNALCIK, Halil, “Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık”, Çev. Bülent Arı, Adalet Kitabı, Kadim Yay., Ankara 2012, s.121-143.
- İNALCIK, Halil, Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık”, Çev. Bülent Arı, Adalet Kitabı, Kadim Yay., Ankara 2012, s.121-143.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Mülâzemet”, DİA, c.31, İstanbul 2006, s.537-539.
- Kanûnname-i Âl-i Osman, Hazırlayan, Abdulkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul 2003.
- KARA, Adnan, “Memlûklü Eğitim Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme”, Turkish Studies, Volume 13/1, Winter Ankara 2018, s. 187-212, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13164> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY.
- KARAHASANOĞLU, Selim, Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir inceleme, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013,
- Koçi Bey Risalesi (Eski ve Yeni harflerle), haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- KURU, Levent, Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016.
- ORTAYLI, İlber; “Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, c.30, Sayı 1, Ankara 1975, s.117-128.
- ÖZCAN, Abdulkadir, “Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa”, DİA, c.26, Ankara 2002, s.260-263.
- SAMİ, Şemsettin, Kâmûs-ı Türki, Akdam Matbaası, Bâb-ı Âli 1317(H).
- ŞENTOP, Mustafa, Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik Kurumu, Klasik Yayınları, İstanbul 2005.
- Taşköprülüzade, eş-Şakâiku’n-Numaniyye fi Ulemî’-d-Devleti’l-Osmâniyye, Çeviren Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- TURAN, Şerafettin, “Kemalpaşazâde”, DİA, c. 25, Ankara 2002, s. 238-240.
- UĞUR, Ali, The Ottoman ’Ulemâ in the Mid-17th Century, An Analysis of the Vakâ’i’ü’l-Fuzalâ of Mehmed Şeyhi Ef., Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1986.
- UNAN, Fahri, Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi, TTK, Ankara 2003.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı, TTK, Ankara 2014.

